

XLV OLIMPIADA FIZYCZNA

ZADANIA ZAWODÓW III STOPNIA

CZEŚĆ DOŚWIADCZALNA

Nazwa zadania	Zjawisko Halla.
Rok	1995/1996
Źródło	50 lat olimpiad fizycznych. Wybrane zadania z rozwiązaniami pod red. Janiszewski P. Mostowski J. PWN, Warszawa 2002; T.M. Molenda, IF US, www.OF.szc.pl .

Zadanie D – XLV OF, III stopień.

Zjawiska Halla

Gęstość prądu j w półprzewodniku zależy od koncentracji nośników swobodnych n i od ich prędkości unoszenia v_u :

$$j = qnv_u ,$$

gdzie q oznacza ładunek nośnika prądu. Dla większości półprzewodników prędkość unoszenia nośników prądu v_u jest wprost proporcjonalna do wartości natężenia przyłożonego pola elektrycznego E :

$$v_u = \mu E ,$$

przy czym stała μ nazywana jest ruchliwością nośników.

Masz do dyspozycji:

- warstwę półprzewodnikową o grubości $d = (2 \pm 0,05) \mu\text{m}$, osadzoną na izolującym elektrycznie podłożu, do której dołączono kontakty elektryczne,
- elektromagnes,
- regulowane źródło prądu stałego do zasilania elektromagnesu,
- woltomierz,
- dwa amperomierze,
- baterię 1,5 V,
- przewody zasilające,
- statyw i podstawki do mocowania elementów układu pomiarowego.

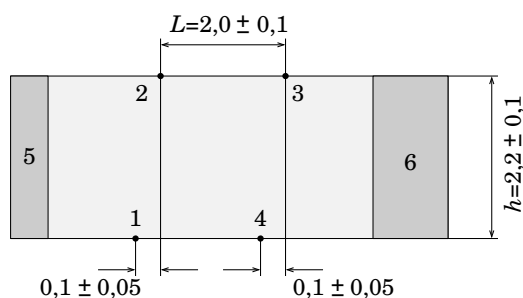
1. Określ znak nośników prądu w warstwie półprzewodnikowej.
2. Wyznacz koncentrację n nośników prądu w warstwie.
3. Wyznacz ruchliwość nośników prądu μ .

Schemat rozmieszczenia kontaktów elektrycznych (*napięciowych i prądowych*) na powierzchni warstwy, łącznie z wymiarami, został przedstawiony na Rys. 1. Zaniedbaj rozmiary kontaktów napięciowych i załóż, że znajdują się one na brzegach warstwy. Zależność indukcji pola magnetycznego B wytwarzanego przez elektromagnes od przepływającego przez jego uzwojenie prądu zasilania I_z przedstawiono na Rys. 2. Zwrot pola magnetycznego wytwarzanego przez elektromagnes przy podłączeniu bieguna (+) zasilacza do zacisku elektromagnesu oznaczonego kolorem czerwonym, jest zgodny ze strzałką namalowaną na obudowie elektromagnesu.

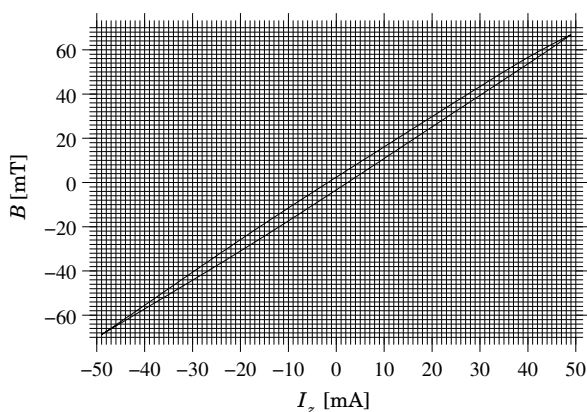
Przyjmij, że w warstwie znajduje się tylko jeden rodzaj nośników prądu.

Uwagi:

- a) nie wolno łączyć zasilacza elektromagnesu z kontaktami elektrycznymi warstwy,
- b) nie wolno łączyć baterii 1,5 V z kontaktami napięciowymi warstwy.

Rysunek 1: Rozmieszczenie kontaktów elektrycznych na próbce (widok od strony warstwy półprzewodnikowej). Wymiary podane są w milimetrach. Oznaczenia kontaktów elektrycznych: 1, 2, 3, 4 – kontakty napięciowe; 5, 6 – kontakty prądowe. Kolory doprowadzeń kontaktów: 1 – czarny, 2 – czerwony, 3 – żółty lub brązowy (kontakt niewykorzystywany), 4 – biały, 5 – niebieski, 6 – zielony.

Rysunek 2: Zależność wartości pola wytwarzanego przez elektromagnes od prądu zasilania I_z . Pomiary wykonano w odległości 1 mm od rdzenia.

Rozwiązanie zadania D – XLV OF, III stopień.

Część teoretyczna

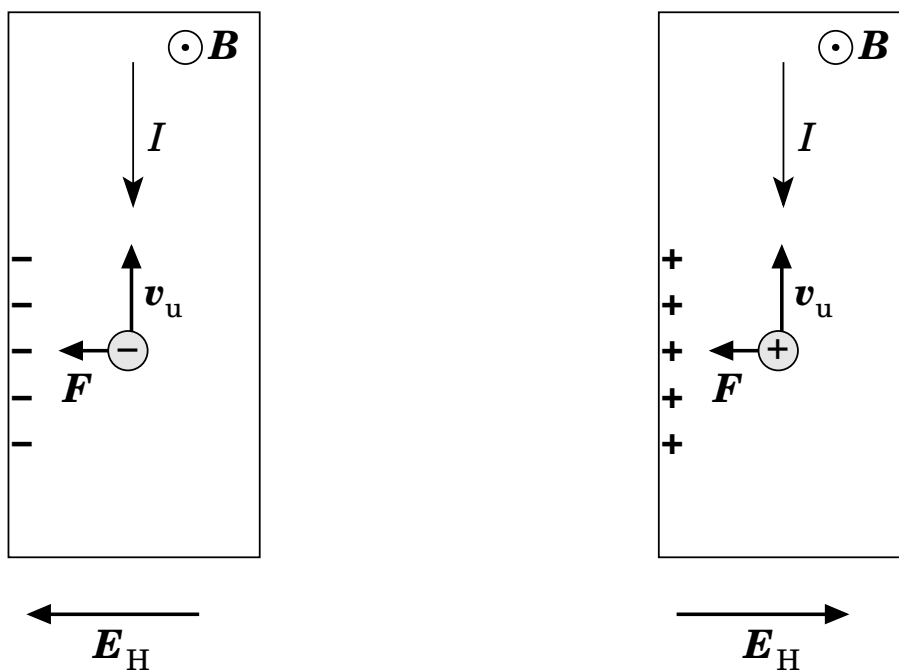
Rozwiązanie zadania opiera się na badaniu zjawiska Halla. Rozważmy prostopadłościenną próbkę półprzewodnikową o długości L , szerokości h i grubości d . Załóżmy dla uproszczenia, że przepływające wzdłuż próbki nośniki prądu (o ładunku q dodatnim lub ujemnym) poruszają się z tą samą prędkością v_u wzdłuż próbki. Jeśli taką próbkę umieścimy w polu magnetycznym $\mathbf{B}$ skierowanym prostopadłe do jej powierzchni (Rys. 3), to na przepływające ładunki zaczną działać siły magnetyczne:

$$F = qv_u B , \tag{1}$$

odchylające je w kierunku poprzecznym do ich pierwotnego biegu. W wyniku tego na brzegu warstwy zgromadzi się niezrównoważony ładunek elektryczny. Stanowi on źródło poprzecznego pola elektrycznego $\mathbf{E}_H$ przeciwdziałającego dalszemu odchyłaniu ładunków. W stanie równowagi magnetyczne siły odchylające, działające na ładunki, równoważone są przez przeciwnie do nich skierowane siły elektryczne qE_H i zachodzi równość:

$$E_H = v_u B . \tag{2}$$

Badając zwrot wektora pola elektrycznego $\mathbf{E}_H$ można odpowiedzieć na pierwsze z pytań posta-

Rysunek 3: Siły działające na elektrony (po lewej) oraz dziury (po prawej) poruszające się w półprzewodniku umieszczonym w polu magnetycznym. Pole magnetyczne, prostopadłe do płaszczyzny rysunku, jest skierowane w stronę czytelnika.

wionych w treści zadania, dotyczące znaku ładunku nośników prądu. W półprzewodniku możemy się spodziewać, że mogą to być obdarzone ujemnym ładunkiem elektrony lub dodatnio naładowane dziury. W obu przypadkach bezwzględna wartość ładunku nośników jest równa ładunkowi elementarnemu $e = 1,602 \cdot 10^{-19}$ C. Jeśli rozważyć dwie sytuacje, w których kierunek prądu w próbce jak również zwrot pola magnetycznego $\mathbf{B}$ nie zmienia się, natomiast zmianie ulega znak nośników ładunku, to zwrot poprzecznego pola elektrycznego $\mathbf{E}_H$ w sytuacji, gdy nośnikami ładunku są elektrony, będzie przeciwny do jego zwrotu w przypadku, gdy są nimi dodatnio

naładowane dziury (Rys. 1 i 2). Zwrot wektora pola elektrycznego $\mathbf{E}_H$ można doświadczalnie wyznaczyć, mierząc różnicę potencjałów powstającą między brzegami próbki. Ta różnica potencjałów nosi nazwę napięcia Halla U_H . Wartość napięcia Halla spełnia równanie:

$$U_H = E_H h ,$$

gdzie h – szerokość próbki. Łącząc równość (2) ze wzorem na gęstość prądu w próbce: $j = en\mu E$ i wyrażeniem na prędkość unoszenia: $v_u = \mu E$ dostajemy związki na koncentrację nośników n i ich ruchliwość μ :

$$n = \frac{j}{eE_H} ,$$

$$\mu = \frac{E_H}{EB} .$$

Wyrażając natężenia pól elektrycznych oraz gęstość prądu przez wielkości mierzone bezpośrednio w doświadczeniu dostajemy:

$$n = \frac{IB}{edU_H} ,$$

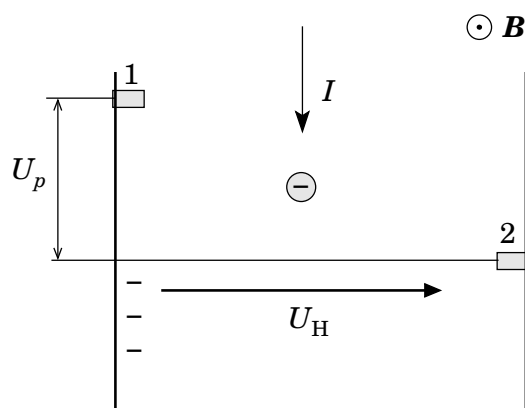
$$\mu = \frac{LU_H}{hUB} ,$$

gdzie I – natężenie prądu w próbce, L – długość próbki (odpowiada odległości między kontaktami napięciowymi), U – napięcie przewodnictwa mierzone wzdłuż próbki, h – szerokość próbki, d – grubość warstwy przewodzącej. Wprowadzając oznaczenie $\alpha = U_H/B$ powyższe wzory możemy zapisać następująco:

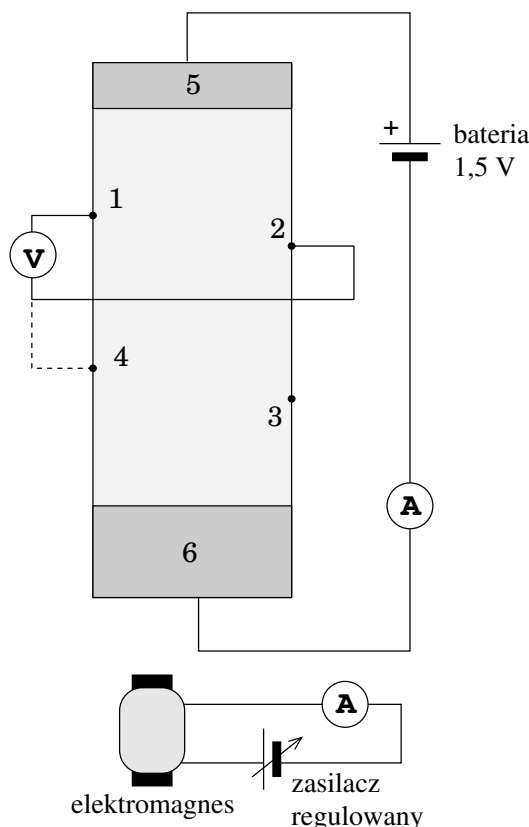
$$n = \frac{I}{ed} \frac{1}{\alpha} \tag{3}$$

$$\mu = \frac{L}{hU} \alpha . \tag{4}$$

Przed przystąpieniem do pomiarów należy rozwiązać problem wynikający z niesymetrycznego (Rys. 1) rozmieszczenia kontaktów napięciowych na warstwie półprzewodnikowej. Dołączając woltmierz do kontaktów 1 i 2 (Rys. 1) nie można zmierzyć bezpośrednio napięcia Halla, ale napięcie $U_{1,2}$ będące sumą U_H oraz napięcia niezrównoważenia U_p pojawiającego w wyniku przepływu prądu I wzdłuż próbki (Rys. 3). Wobec tego w zależności od kierunku pola magnetycznego

Rysunek 4: Napięcie $U_{1,2}$ mierzone między kontaktami 1 i 2 jest sumą lub różnicą napięcia niezrównoważenia U_p oraz napięcia Halla U_H . Szkic wykonano przy założeniu, że nośnikami prądu są elektrony.

Rysunek 5: Układ doświadczalny. Linią przerywaną zaznaczono podłączenie woltomierza w przypadku pomiaru napięcia przewodnictwa U .

oraz kierunku przepływającego przez próbkę prądu:

$$U_{1,2} = U_p \pm U_H .$$

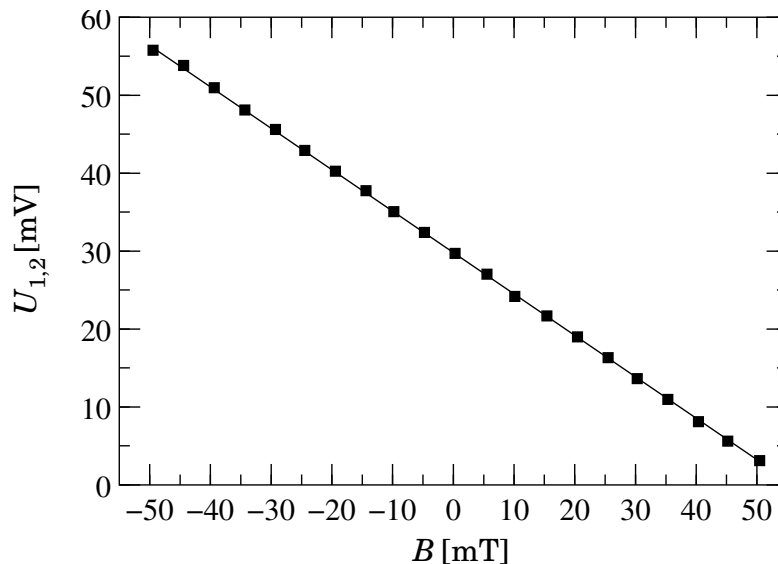
Powyższy związek można zapisać w postaci:

$$U_{1,2} = U_p \pm B\alpha ,$$

W układzie doświadczalnym przedstawionym na Rys. 5 przy założeniu, że nośnikami prądu są elektrony, wartość napięcia $U_{1,2} = U_p - B\alpha$ powinna maleć w miarę wzrostu indukcji pola B . Gdyby nośnikami prądu były dziury, napięcie $U_{1,2}$ powinno rosnać wraz z wartością indukcji B . Tak więc problem asymetrii kontaktów można rozwiązać – wykonując pomiary napięcia $U_{1,2}$ dla różnych wartości pola magnetycznego B i sporządzając wykres zależności $U_{1,2}$ od pola B można wyznaczyć stałą α występującą we wzorach opisujących koncentrację n i ruchliwość μ nośników.

Część doświadczalna

W celu wykonania pomiarów zestawiono układ elektryczny (Rys. 5) składający się z próbki, zasilającej ją baterii (biegun dodatni do kontaktu 5, ujemny do kontaktu 6), woltomierza, dwóch amperomierzy oraz elektromagnesu zasilanego z regulowanego źródła prądu. Ponieważ dla wykonania zadania konieczny był pomiar dwóch napięć: napięcia przewodnictwa U między kontaktami 1 i 4 oraz napięcia $U_{1,2}$ między kontaktami 1 i 2, a do dyspozycji był tylko jeden woltomierz, to należało sprawdzić przed pomiarami, czy jego oporność wewnętrzna jest wystarczająco duża w

Rysunek 6: Wykres zależności napięcia $U_{1,2}$, między kontaktami 1 i 2, od wartości pola magnetycznego wraz z dopasowaną prostą do danych pomiarowych.

porównaniu z opornością próbki. Okazało się, że przełączanie woltomierza między kontaktami 1, 2 oraz 1, 4 nie zmieniało wartości prądu płynącego przez próbkę: $I = (5, 20 \pm 0, 01)$ mA.

Uchwyt próbki został tak zaprojektowany, aby przy umieszczeniu go w elektromagnesie próbka znajdowała się w odległości 1 mm od jego rdzenia, dzięki temu można było skorzystać z charakterystyki elektromagnesu dołączonej do treści zadania. Przed wykonaniem pomiarów w polu magnetycznym należało zdecydować o sposobie korzystania z przedstawionej na Rys. 2 zależności pola magnetycznego elektromagnesu od prądu zasilania I_z . Zależność ta wykazuje histerezę. Ustalając więc wartość pola magnetycznego, należy postępować w taki sposób, aby wiedzieć, z której gałęzi można odczytać aktualną wartość pola. Jeżeli, na przykład, ustawić maksymalny prąd (50 mA), a potem stopniowo go zmniejszać to pole magnetyczne należy odczytywać z górnej gałęzi charakterystyki. Elektromagnes dołączono do źródła prądu stałego w taki sposób, aby pole magnetyczne *wchodziło* do próbki od strony izolującego podłoża. Po włączeniu pola magnetycznego należy ustawić próbkę tak, aby uzyskać maksymalną zmianę napięcia $U_{1,2}$. Wtedy jego składowa U_H jest maksymalna i można stąd wnosić, że próbka znajduje się w obrębie rdzenia elektromagnesu. Następnie, zmieniając wartość pola magnetycznego B wykonano szereg pomiarów napięcia $U_{1,2}$ i naniesiono je na wykres (Rys. 6). Z dopasowania prostej otrzymano wartość współczynnika $\alpha = (0, 54 \pm 0, 03)$ V/T. Ponieważ wartość napięcia $U_{1,2}$ malała ze wzrostem pola magnetycznego (Rys. 6), to zgodnie z wcześniejszymi rozważaniami nośnikami prądu w badanej warstwie są elektrony. Wartość napięcia przewodnictwa nie wykazywała zależności od pola magnetycznego i wyniosła $U = (681 \pm 1)$ mV. Po podstawieniu tych wartości do wzorów (3) oraz (4) otrzymano koncentrację nośników: $n = (3, 0 \pm 0, 2) \cdot 10^{22}$ m⁻³ oraz ruchliwość: $\mu = (0, 73 \pm 0, 04)$ m²V⁻¹s⁻¹. Na błąd wyznaczenia tych wielkości duży wpływ ma niepewność wyznaczenia odległości między kontaktami. Innym źródłem błędów był sposób ustawienia próbki w polu magnetycznym elektromagnesu. Błąd ten można było ocenić, kilkakrotnie wkładając i wyjmując próbkę z pola magnetycznego.